

Prolog

Náš čas

Sedím v nevelkém obývacím pokoji, voní tu gauloisky a silná černá káva, na což nejsem zvyklý, a s rodinou mých francouzských hostitelů se díváme na obrazovku malé černobílé televize. Je mi čtrnáct, jsem na výměnném studijním pobytu a pomáhám překládat: „*Armstrong il dit: un petit pas pour moi, un grand pas pour l'humanité!*“ Krátce nato těžko rozeznatelná postava v kosmickém skafandru bez tížně poskakuje po povrchu Měsíce, což dobře znám z Tintinových dobrodružství *První kroky na Měsíci*.

Jen těžko si lze dnes představit, jak vzdálená byla kontinentální Evropa v roce 1969 školákovi z Anglie. Tím nechci říct, že Francie by pro něj byla tak odlehlá jako Měsíc, ale patřila do toho, čemu Angličané odjakživa říkají „cizina“. To je tam, kde se jedí žáby, jezdí na skútrech a pořád souloží. Za žádných okolností tam nepijte vodu. Když se měl člověk dostat do města La Rochelle na pobřeží Atlantiku, znamenalo to podniknout zdánlivě nekonečnou pouť autobusem, metrem, vlakem, trajektem (s pořádnou mořskou nemocí) a znovu vlakem a autobusem. Můj zbrusu nový, ještě tuhý a velmi tmavomodrý britský pas na obou hranicích pečlivě prozkoumali a orazítkovali. V kapse jsem si nervózně pohrával s několika čistounkými a hrozně velkými francouzskými bankovkami. Zatelefonovat domů byla složitá procedura, při níž bylo mimo jiné nutno bojovat špatnou francouzštinou se spojovatelkou na druhém konci praskající telefonní linky („*Peut on reverser les charges?*“).

O dvacet let později jsem byl v Budapešti na shromáždění pořádaném disentem a podepisoval jsem maďarské vydání svých esejí

o střední Evropě. Psal se rok 1989, rok zázraků. Svoboda a Evropa – dvě politická témata mému srdci nejbližší – kráčely za zvuků Beethovenovy Deváté symfonie ruku v ruce a zvěstovaly mírumilovnou revoluci otevírající novou kapitolu evropských a světových dějin. Ani kousek kontinentu už pro mě nebyl „cizina“. Stal jsem se součástí paradoxu vystihujícího to, co v současnosti znamená být Evropanem – i v cizině jsem byl doma.

Byl jsem v ní doma tak moc, že když jsme pak šli teplými a smysly jitrícími ulicemi města zpátky, jeden z mých maďarských přátel zvolal: „Ty musíš být potomek Šaloma Aše!“

„To nejsem,“ odpověděl jsem mu poněkud překvapeně.

„Proč tě tedy tolik zajímá střední Evropa?“

Jako kdyby k tomu, aby se člověk emočně angažoval v jiné části Evropy, byly zapotřebí genetické důvody.

Naše identity jsou předem dané a jsou také utvářené. Nemůžeme si zvolit rodiče, můžeme si však zvolit, kým se staneme. „V podstatě jsem Číňan,“ napsal Franz Kafka na pohlednici své snoubence. Když řeknu, že „jsem v podstatě Středoevropan“, neznamená to, že bych se fakticky prohlašoval za potomka středoevropského spisovatele Aše, který psal v jidiš, ale deklaruju tím mnou zvolenou spřízněnost.

Vzhledem k tomu, že mým rodištěm je Wimbledon v Anglii, narodil jsem se nepochybně v Evropě, a elementárně vzato jsem tudíž rodem Evropan. Všichni tvůrci map, od Eratosthena z Kyrény před 2200 roky, vždy umísťovali Anglii do Evropy, do regionu, který v pravděpodobně nejstarším nepřetržitém mentálním rozdělení světa vyvažoval Afriku a Asii. Od chvíle, kdy existuje geografická představa Evropy, je naše souostroví ve tvaru přibližného trojúhelníku chápáno jako její součást. Nebyl jsem však „Evropanem rodem“ v onom silnějším slova smyslu, abych se za něj považoval.

Má matka o sobě jako o Evropance mluvila, když vzpomínala na mládí v Brity ovládané Indii, kde se narodila do rodiny patřící k vládnoucí vrstvě. „My Evropané jsme časné zrána vyrazili na projížďku na koni,“ vzpomínala s potěšením na několik romantických měsíců, které jako mladá strávila koncem druhé světové války v Dillí. V Indii

se Angličané za Evropany označovali. To jen doma tuto pravdu, zcela samozřejmou pro každého, kdo je pozoruje třeba z Washingtonu, Pekingu, ze Sibiře nebo z Tasmánie, dosud často popírají.

Nikdy jsem nezaslechl, že by o sobě jako o Evropanovi mluvil můj otec, a to přesto, že jeho formativní životní zkušeností bylo vylodění na normandské pláži v den D v první vlně britských vojáků, účastnil se bojů při osvobození severu Evropy a nakonec vyčerpaný a bez jásohu přivítal Den vítězství v Evropě ve svém tanku kdesi na severoněmeckých pláních. Harold Macmillan, jeden z jeho oblíbených konzervativních premiérů, měl údajně o legendárním francouzském prezidentovi Charlesi de Gaullovi poznamenat, že „když říká Evropa, myslí tím Francii“. Ale totéž platilo o Angličanech stejného ražení, jako byl můj otec. Když řekli Evropa, měli na mysli především Francii a dělali to nejméně šest set let od času stoleté války, v níž se utvářely národní identity Anglie i Francie, obíracené jedna proti druhé.

Evropa byla pro mého otce rozhodně cosi cizího a Evropská unie patřila k těm „darebným podfukům“, jež mají vlastenečtí Britové mařit, jak je k tomu vyzývá jejich hymna. Jednou jsem mu dal k Vánocům velkou čokoládovou eurominci a on ji okamžitě snědl, což doprovázel teatrálním skřípěním zubů. Byl po celý život horlivým konzervativcem, ale na sklonku života přeběhl k mému zděšení ke Straně nezávislosti Spojeného království (UKIP). Kdyby se dožil roku 2016, hlasoval by nepochybně pro brexit.

To, že jsem vyrůstal v Anglii, kterou miluju, považuju za pozhánání, toto zeměpisné určení však ze mě Evropana neudělalo. Vědomým Evropanem jsem se stal někdy mezi oním prvním závanem kouře z gauloisek v roce 1969 a podepisováním své knihy v revoluční Budapešti v roce 1989. V pátek 12. srpna 1977 jsem si do deníku zapsal, že jsem večer byl v Západním Berlíně v pizzerii s Karlem, rakouským „elektrikářem, filmovým fajnšmekrem a taxikářem“, kterého mé tehdejší já, dvaadvacetiletý absolvent Oxfordu s frňákem nahoru, označilo „za jednoznačně civilizovaného Evropana“. (Jít na pizzu s necivilizovaným člověkem by asi nebylo to pravé, že?) Každopádně to byl Evropan *jako já*.

Tato kniha je osobní historií Evropy. Není to autobiografie. Je to spíš historie ilustrovaná vzpomínkami. Čerpám v ní ze svých deníků, zápisníků, fotografií, vzpomínek, četby, toho, co jsem viděl a slyšel během posledního půlstoletí, ale také ze vzpomínek dalších lidí. Když tedy říkám, že je to „osobní“ historie, nemám tím na mysli jen tu „moji“; mám na mysli historii, jak ji prožívali jednotlivci, a dokládám to jejich zážitky. Tam, kde to pomáhá příběh vysvětlit, cituju ze svých rozhovorů s evropskými předáky i z mnoha setkání s takzvanými obyčejnými lidmi, kteří jsou často pozoruhodnějšími bytostmi než jejich lídři.

Některá místa jsem navštívil a znovu se na ně vracel, abych je spatřil na vlastní oči, tak jak to dělají novináři. Jako historikové jsem čerpal z těch nejlepších primárních zdrojů a nejnovějších vědeckých poznatků. Na rozdíl od reportáží a komentářů, které jsem psal v čase, kdy se věci odehrávaly, tady plně využívám výhod, které mi skýtá zpětný pohled. Říká se, že zpětný pohled umožňuje vidět naprostoto ostře, a i když pohled z počátku dvacátých let tohoto století není zdaleka perfektní, některé věci jasnější jsou.

Vždy se snažím být přesný, pravdivý a poctivý, ale nečiním si nárok na úplnost, nestrannost či objektivitu. Mladý řecký autor by určitě zpodobnil jinou Evropu než stárnoucí Fin, skotský nacionalista, švýcarský environmentalista nebo portugalská feministka. Evropané mají spoustu vlastí, ale nikdo není stejně doma po celé Evropě.

Jestliže se liší naše místa, liší se i naše prožívání času. Například v Polsku v dobách nejsilnějších represí počátkem osmdesátých let minulého století pracovali někteří z mých tamních přátel „v ilegalitě“, používali smyšlená jména, v noci se tajně přemísťovali na jiné adresy a vyměňovali si šifrované zprávy stejně jako za druhé světové války účastníci polského podzemního odboje proti nacistické okupaci. Když jsem jednou jel za nimi do Polska, do deníku jsem si poznamenal: „Odlet z Heathrow v roce 1984, přílet v roce 1945.“ Rozdílné generace mohou žít v rozdílných dobách, i když žijí na témž místě. Můj rok 2023 není rok 2023 mých studentů. Každý máme svou „naši dobu“.

Pokud dnes žije asi 850 milionů Evropanů – tedy když si zeměpisnou Evropu definujeme v širokém slova smyslu, včetně Ruska,

Turecka a Kavkazu – existuje i 850 milionů jednotlivých Evrop. Řekni mi, která je tvoje Evropa, a já ti řeknu, kdo jsi. Avšak ani tento rámeček není dost široký. Naši identitu utvářejí karty, které nám byly rozdány, a to, jak s nimi naložíme. Je to i směsice toho, jak vidíme sebe a jak nás vidí jiní. Protože Evropané mají velký sklon k sebechvále, musejí se dokázat sami na sebe podívat i očima Neevropanů, zejména těch z velké části světa, která zakusila jejich koloniální nadvládu.

A přece se naše vlastní časy a vlastní Evropy nacházejí uvnitř sdílených časových rámců a prostorů. Současnou Evropu není možné pochopit bez toho, abychom se vrátili k době, kterou historik Tony Judt výstižně shrnul do titulu svých dějin Evropy po roce 1945 – *Poválečné období*. Tento poválečný rámeček však překrývá a v některých důležitých ohledech vytlačuje Evropa po zdi, zrozená po pádu Berlínské zdi 9. listopadu 1989, po rozpadu Sovětského svazu v prosinci 1991 a s koncem studené války, jež dělila náš svět na dva nepřátelské bloky. Text, který následuje, je mou osobní výpovědí, ale i interpretací evropských dějin těchto překrývajících se rámců poválečného období a období po pádu zdi.

S pádem zdi nenastal trvalý mír. Narušil ho krvavý rozpad Jugoslávie v devadesátých letech, brutální teroristické útoky v mnoha evropských městech, ruská agrese proti Gruzii v roce 2008, ruská anexe Krymu v roce 2014 a následný, stále probíhající ruský válečný konflikt na východě Ukrajiny. Většina Evropanů by nicméně mohla toto období nazvat třicetiletým mírem. Ten však definitivně skončil 24. února 2022, když Rusko napadlo celou Ukrajinu a rozpoutalo tam válku tak rozsáhlou a hrůznou, jakou Evropa od roku 1945 nezažila. Právě v roce 1945 musí náš příběh začínat.